HİCRÎ İLK BEŞ ASIRDA ENDÜLÜS'TE KIRAAT İLMİNİN DURUMU

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÖKDEMİR
Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tefsir Anabilim Dalı
ahmetgokdemir81@hotmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.3515108

ÖZET

Makalede hicrî ilk beş asırda Endülüs'te kıraat ilminin durumundan bahsedilmiştir. Araştırmada ele alınan konu başlıkları ise sırasıyla "Endülüs'te kıraat ilminin durumu", "Endülüs'e kıraat ilminin gelişi", "Endülüs'te kıraat ilmine dair oluşan birikim", "Endülüs'te kırat ilmine verilen önem" ile "Endülüs'teki başlıca kıraat eğitim merkezleri"dir. Araştırmada Endülüs'te kıraat ilminin durumu ele alınırken verilerin hicrî ilk beş asırla sınırlı tutulmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca daha önce konuyla ilgili yapılmış çalışmalar bağlamında tekrara düşmemek için; sunulan malumat ile konunun ele alınması açısından, orijinaliteye olabildiğince riayet edilmiştir.

İncelemenin amacı yaklaşık beş asır kıraat sahasında etkili olan ve hali hazırda da dünyada uygulanan kıraat eğitim metotlarından kırâât-i seb'anın şekillendiği coğrafyadaki kıraat ilminin durumunu ortaya koymaktır. Araştırmadaki bir diğer amaç ise Endülüs'teki kıraat ilim merkezlerini ve bu bölgede oluşan birikimin tesirlerini açığa çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kıraat, Endülüs, Doğu, Yedi Kıraat.

THE STATUS OF THE *QIRAAT* IN THE FIRST FIVE HIJRI CENTURIES IN ANDALUSIA

ABSTRACT

In the article, the status of Quran recitation in the first five hijri centuries.in Andalusia was mentioned. The topics covered in the research are the situation of Quran recitation in Andalusia, the emergence of Quran recitation in Andalusia, accumulation of knowledge of Qıraat in Andalusia, the importance given to Quran recitation in Andalusia and major Qıraat education centers in Andalusia. In the study, while the situation of Quran recitation in Andalusia was taken care of, the data was limited to the first five centuries. Furthermore, in order to avoid repetition in the context of previous studies, the originality has been complied with as much as possible in terms of handling the subject matter with the information presented.

The aim of this study is to reveal the status of Qıraat in the area where the *Qıraat-i seb'a* was shaped, which is a Qıraat education method that was effective in Qıraat for five centuries and applied in the world. Another aim of the study is to reveal the knowledge of the Qıraat centers in Andalusia and the effects of the accumulation in this region.

Keywords: Qur'an, Qıraat, Andalusia, East, Seven Recitation

GİRİŞ

Endülüs sözcüğü Araplar tarafından İspanya için kullanılmış ve önceleri yalnızca "Müslüman İspanyası" anlamında istimal edilmiştir. Bölge ilk İslâm fetihlerinin son halkasını oluşturur. Endülüs siyasî olarak sırasıyla fetih ve valiler (711-755), Endülüs Emevileri (756/1031), Mülûkü't-tavâif (1031/1090), Murâbıtlar (1090/1147), Muvahhidler (1147-1229) ve Gırnata Benî Ahmer Emirliği (1238/1492) dönemlerini yaşamıştır.[1] Belirtilen zaman aralığında Endülüs medeniyeti ilim ve sanat bakımından oldukça

[1] Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, İstanbul 1995, c. 11, s. 211-216.

yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bunda yöneticilerin teşvikleri, âlim ve ediplerin gayretleri, Endülüs'e değişik İslâm beldelerinden yönelen beyin göçü ve yöneticilerin sarayları ile halka açık yerlerde yapılan münazaraların etkisi olmuştur. Bunun sonucunda ilimler içinde en fazla dinî ilimler sonrasında da edebiyat gelişme göstermiştir.[2]

İbnü'l-Cezeri (ö. 833/1429), *Müncidü'l-mukriîn* adlı eserinde, ilk dönemlerde Endülüs'te kıraat ilmi hususunda çok fazla bir gelişmenin olmadığını; Endülüs'ün kıraate dair bilgilerinin ise hac yolculuğu esnasında Mısır'dan yedi kıraatle alakalı edindikleri sınırlı birikime dayandığını dile getirir. Mısır'daki kıraatle alakalı birikimin sınırlı olması da İsmâilîler sebebiyledir. Zira İsmâilîler, Mısır'ı ele geçirdiklerinde kıraat âlimlerini katletmişlerdir.[3] Bunun nedeni ise Şia'nın kıraat ilmine karşı olumsuz bakış açısıdır.[4] Ancak İbn Mücâhid sonrası Endülüs'te kıraat ilminde önemli denecek derecede gelişmeler söz konusu olmuş ve Endülüs ön plana çıkmıştır. Bu durumun oluşmasının en önemli sebebi ise Moğol saldırıları sonucunda doğudaki kıraat âlimlerinin inkıtaıdır.[5]

Aşağıda Endülüs'te hicrî ilk beş asırda kıraat ilminin durumundan bahsedilecektir. Her ne kadar daha önce Endülüs'te Kur'ân kültürü ve kıraat ilmine dair çalışmalar ele alınmış olsa da[6] bu araştırma gerek inceleme esnasında ulaşılan veriler gerekse de konunun ele alınış şekli açısından diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir.

1. Endülüs'te Kıraat İlminin Durumu

Endülüs'te çocuklar akledebilecek çağa geldiğinde onlara ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm öğretilmiş, daha sonra sırasıyla edebiyat, *Muvattâ* ve yazı dersleri verilmiştir.[7] İlk aşama eğitim olarak da isimlendirilebilecek bu dönem altı yaşından itibaren başlayıp, yedi yıl kadar sürmüştür.[8]

Endülüs'te eğitimde ilk aşamayı geçen çocuklar ikinci basamakta mescit ve medreselerdeki halkalara dahil olmuştur. Bu halkalardan biri de kıraat halkalarıdır. İbn Hayr el-İşbilî'nin (ö. 575/1179) *Fehrese* isimli eserinde üstatlarından ahzettiği kitaplar listesinde çok sayıda kıraat ve Kur'ân okuma adabıyla alakalı eserlerin bulunması, bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır.[9] Kur'ân'ı ezberleyen öğrencilerden bazıları da eğitimine kıraat ilmiyle devam etmiş, bu ilimde epey mesafe kat etmişlerdir. Örneğin sesinin güzelliğiyle maruf Kurtubalı Abdullah b. Muhammed (ö. 419/1028), Kur'ân'ı

[2] Şahabettin Ergüven, "X. ve XI. Yüzyıllarda Endülüs'ün İlmî ve Edebî Panoramasına Genel Bir Bakış", *İSTEM*, 2010, sayı: 15, s. 19-20.
[3] İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, nşr. Ali b. Muhammed Umrân, Dâru Âlemi'l-fevâid, Mekke 1419, s. 103-104.
[4] Şia'nın kıraatlere bakış açısıyla alakalı bk. Mehmet Ünal, "Kıraatlerin Tevâtürü Meselesi ve Şia'nın Buna Bakışı", *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2011, c. 3, s. 77-114
[5] İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 178.
[6] M. Kemal Atik, "Endülüs ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, c. 2, s. 265-288; Akaslan, Yaşar, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2019, sayı: 19, s. 107-139.
[7] Mehmet Dağ-Hıfzırrahman R. Öymen, *İslâm Eğitim Tarihi*, MEB Yay., Ankara 1974, s. 173. Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, Endülüs'te çocukların akledebilecek çağa geldiklerinde mektebe gönderilip, burada yazı yazma, hesap ve Arapça'ya dair eğitim almalarının ardından; kıraat hocasına gönderilip burada şifahî olarak istidatları ölçüsünde Kur'ân eğitimi almaları gerekliliğini dile getirir. Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, Damla Yay., İstanbul ts., s. 37.
[8] Özdemir, "Endülüs", s. 219.
[9] Muhammed b. Hayr el-İşbilî, *Fehrese*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1997, s. 23-77.

hıfzı sonrasında Mekki b. Ebî Tâlib ve Süleyman b. Hişâm (İbnü'l-Ğammâz) gibi kıraat alimlerinden almış olduğu kıraate dair derslerle öğrenimini sürdürmüştür.[10]

Bu zaman zarfında diğer İslâm ülkelerindeki gibi Kur'ân-ı Kerîm, bazı ilmihal bilgileri Arapça ve şiir öğretilirken; mekân olarak ise mescitler,[11] camilere yakın evler ya da öğretmenlerin evleriyle devletin bünyesinde açılan yatılı mektepler kullanılmıştır.[12] Kıraat âlimlerinden bazılarının kendilerine ait dükkanlarında ders verdikleri de olmuştur. İbrahim b. Mübeşşir'in (ö. 395/1005) Kurtuba Ulu Camii yakınlarındaki dükkanında Mushafları noktalama işinin yanı sıra kıraate yeni başlayanlara ders vermesi bu durumun örneklerindendir.[13]

Endülüs'te Kur'ân ve kıraat eğitimi arz ve sema yoluyla verilmiştir. Bunlardan arz metodunda daha ziyade talebenin hocasına okuması söz konusudur. Mesela İbrahim b. Mübeşşir (ö. 395/1005), hocası Ebü'l-Hasen Ali el-Antâkî'den (ö. 377/987) arz metodu üzere kıraat okumuştur.[14] Sema yoluyla okumada ise okuma-yazması olmayan talebenin hocasından buna göre eğitim alması yoludur. Örneğin ümmî biri olan Kurtubalı Halef b. Ğusn (ö. 417/1026), Mısır'dayken hocası İbn Ğalbûn'dan (ö. 389/999) sema yoluyla kıraat tahsilinde bulunmuştur.[15]

Coğrafyada yaygın olarak okutulan kıraat İmam Nâfî'nin kıraatidir.[16] Nafî' kıraatinin kabul görmesi, ilim tahsili için Medine, Mısır, Kayravan ve Kuzey Afrika'daki ilmî merkezlere giden Endülüslü öğrenciler vesilesiyledir.[17] Endülüs'te zikri geçen kıraatin yaygın olmasının bir diğer önemli nedeni ise bu bölgeye kıraat ilmini ilk getiren kişi olan Ğâzî b. Kays'ın (ö. 199/814), İmâm Nâfî'nin öğrencilerinden olmasıdır.[18] Tüm bunlarla beraber adı geçen kıraatin Endülüs'te yaygın olmasının en önemli sebeplerden biri de Endülüs'te Mâlikî mezhebinin yaygın olması ve Mâlik b. Enes'in de İmâm Nâfî'nin talebelerinden olmasıdır.[19]

Bölgede Kur'ân öğreten kimselere mukrî denilmiştir. Bu kişiler aynı zamanda camilerde imamlık görevinde bulunmuşlardır. Örneğin Saîd b. İdrîs (ö. 429/1038)[20] ile İbrâhim b.

---

[10] İbn Beşküval, *es-Sıla*, tahk. İbrahim el-Ebyârî, Dârul Kitâbi'l-Mısrî, Kahire 1989, c. 2, s. 405.

[11] Endülüs'te cami ve mescitlerde Kur'ân eğitimini verecek kimselerin görevlendirilmesi ve başka bir yere tayini kadıların görev tanımları içerisindedir. Örneğin Ebû Alâka Mescidi'nde Kur'ân eğitimi veren Abdurrahman b. Hasan (ö. 446/1054), Kadı Yûnus b. Abdullah tarafından Kurtuba Ulu Camii'ne görevlendirilmiştir. İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 2, s. 493-494.

[12] Bahsi geçen yatılı mekteplerde istihdam edilen öğretmenlerin maaşını devlet verirken diğerlerininkini de öğrenci velileri karşılamışlardır. Özdemir, "Endülüs", s. 219.

[13] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 1, s. 147.

[14] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 1, s. 147.

[15] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 1, s. 265; Cumhur Ersin Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, Doktora Tezi, İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 68.

[16] Mustafa Şentürk, "Endülüs Tefsir Kültürü", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, sayı: 21, s. 56-57.

[17] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlim*, nşr. Michael Jan de Goeje, Leiden: E. J. Brill, 1967, s. 236; Cumhur Ersin Adıgüzel, *İşbîliye'nin Endülüs'ün Siyasî ve Kültürel Tarihindeki Yeri ve Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 84.

[18] Mustafa İbrahim el-Meşînî, *Medresetü't-tefsîr fi'l-Endülüs*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986, s. 68; Atik, "Endülüs ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri", s. 277-280.

[19] İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, Mektebetü İbn Teymiyye, h. 1351, c. 2, s. 36.

[20] İbn Beşküval, *es-Sıla*, c. 1, s. 343. Saîd b. İdrîs, Ebü't-Tayyîb İbn Ğalbûn'un eserleriyle Abdülazîz b. Abdullah'ın *Kitâbü'l-vakf ve'l-ibtidâ* isimli kitabını semâ usulüyle öğrenip, ilmini Endülüs'e aktarmıştır. İbn Beşküval, *es-Sıla*, c. 1, s. 343.

Abdullah (ö. 425/1034),[21] İşbiliye'de zikri geçen mukrîlerdendir.[22] Ahmed b. Kâsım da (ö. 410/1019) Kurtuba'da Gâzî Mescidi'nde kıraat eğitimi verenlerdendir.[23] Camilerde imamlıkla beraber kıraat eğitimi veren kişiler dinî ilimlerde gayet donanımlı kimseler olmuşlardır. Nitekim Kurtuba Ulu Camii imamlarından[24] Asbağ b. Muhammed (ö. 505/1011) hafız, kıraat ilmine hakim ve derin fıkıh bilgisine sahip birisidir. Asbağ, fıkıhta İbn Abdülber'den kıraatte ise kıraatlere vukûfiyetiyle bilinen Kurtuba kadısı İbnü'l-Hazzâ'dan icazetlidir.[25]

Endülüslü kıraat âlimlerinin bir kısmı belli cami veya mescitlerde Kur'ân eğitimiyle görevlendirilirken bir kısmı da bulundukları beldelerde imamlıkla vazifelendirilmiştir.[26] Tüm bu vazifelerle birlikte Kur'ân eğitimi ve kıraat ilmiyle iştigal eden âlimlerin yer yer diğer devlet işlerinde istihdam edildiği de olmuştur. Örneğin Kurtubalı Abdurrahman b. Muhammed (ö. 397/1007), Kur'ân'ı ezberlemiş; güzel Kur'ân tilâveti, Kur'ân ilimleri hususunda hakimiyeti, yazısının güzelliği vs. özellikleri sebebiyle Kurtuba şura üyeliği, şurta teşkilatı, sultanın belgelerini düzenleme ve kadılık vazifelerinde istihdam edilmiştir.[27] Kurtubalı bir diğer kıraat âlimi Hasan b. Ubeydullah da (ö. 486/1093) Gırnata'da önce Kur'ân eğitmenliği yapmış daha sonra şehrin kadılığına getirilmiştir.[28] Tüm bu veriler yerelde Kurtuba genelde de Endülüs'te kıraat ilmine verilen değerin bir diğer tezahürüdür. Zira Kurtuba'da Kur'ân eğitmenliğinde bulunan bir kişi diğer şehirlerde kadılık, Ulu Camii imam ve/veya hatipliği gibi daha üst seviyede görevlere getirilmiş, vazifeden alınmasını gerektirecek bir işte bulunmadığı sürece de genellikle görev terfiinde bulunmuştur.[29] Mesela Yahyâ b. Saîd (ö. 500/1106) öncelikle Kurtuba'da Kur'ân eğitimi ile vazifelendirilmiş, sonrasında memleketi Beccâne'de kadılık görevine getirilmiştir.[30]

Endülüs'te gerek yetiştirmiş olduğu talebeleri gerekse eserleriyle ön plana çıkan kıraat âlimleri ise Ebû Amr ed-Dânî,[31] Ebû Bekir b. Mücâhid (ö. 324/935), Ali b. Muhammed el-

[21] İbn Beşküval, *es-Sıla*, c. 1, s. 154.
[22] Adıgüzel, *İşbîliye'nin Endülüs'ün Siyasî ve Kültürel Tarihindeki Yeri*, s. 85.
[23] İbn Beşküval, *es-Sıla*, c. 1, s. 65-66.
[24] Kurtuba Ulu Camii, Endülüs'teki kıraat eğitimi açısından önemli merkezlerdendir. Nitekim Süleyman b. Hişâm (İbnü'l-Ğammâz), Endülüs Emevî halifelerinden Müsta'în tarafından burada Kur'ân dersleri vermekle görevlendirilmiştir. Talebeleri arasında Ebû Amr ed-Dânî gibi devrinin önde gelen kıraat âlimleri vardır. İbn Beşküval, *es-Sıla*, c. 1, s. 309-311.
[25] İbn Beşküval, *es-Sıla*, c. 1, s. 182.
[26] Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 249. Kurtubalı Sa'd b. Halef örneğinde olduğu üzere cami veya mescitlerde Kur'ân eğitimi veren âlimlerden bazılarının vefatlarında görev yaptıkları cami veya mescitlere defnedildikleri olmuştur. İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 1, s. 362.
[27] Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 240.
[28] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 1, s. 225.
[29] Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 241.
[30] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 3, s. 964.
[31] İbnü's-Sayrâfî olarak da bilinir. Değişik beldelere ilmî yolculuklarda bulunmuştur. Bu manada 397/1007 ile 309/1009 yılları arasında Doğu'ya giden Dânî, daha sonra Endülüs'e dönmüştür. Kıraat ilminde hem kendi dönemi hem de sonrasındaki dönemlerde birçok âlim ed-Dânî'den etkilenmiştir. Yüz yirmi civarında eseri bulunan ve çoğu da günümüze ulamamış olan Dânî'nin; kıraatin değişik yönleriyle ilgili en önemli eserleri, *Câmi'u'l-Beyân, et-Teysîr, el-İhtidâ, el-Mudih, el-Muhkem* ile *et-Tahdîd*'idir. Görüldüğü üzere Dânî, kıraat ilminin hemen hemen tüm alanlarında eser telifinde bulunmuştur. Onun eserlerinin en önemli özelliği kendi zamanına kadar yazılmış bilgileri ilmî süzgeçten geçirip eserine alması; dolayısıyla daha önce yazılmış olup da hali hazırda ulaşılması mümkün olmayan eserlerdeki bilgilerin muhafazasını sağlamış olmasıdır. Ünü Endülüs sınırlarını aşarak İslâm dünyasına yayılan Dânî; talebeleri vasıtasıyla Endülüs'ün değişik yerlerinde kıraat ilminin yaygınlaşması ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim talebelerinden İbrahim b. Dehnîl (ö. 470/1077), Sarakusta Ulu Camii'nde, Belensiyeli Süleyman b. Necâh da Belensiye ve çevresinde kıraat ilminin kökleşmesini sağlamıştır. Bk. Abdurrahman Çetin, "Dânî", *DİA*,

Antâkî (ö. 377/987),[32] Ahmed b. Muhammed et-Talemenkî (ö. 429/1037),[33] Ebû Tâhir İsmâil b. Halef es-Sarakustî (ö. 455/1063),[34] Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045)[35] ile Firrûh b. Halef er-Ruaynî'dir (ö. 590/1193).[36]

2. Endülüs'e Kıraat İlminin Gelişi

Endülüs'e kıraat ilminin ve diğer İslâmî ilimlerin gelmesi Endülüs'e fetih için giden sahabe ve tâbiîn neslinden âlimler aracılığıyla; ayrıca Endülüslü âlimlerin gerek ilmî saiklerle gerekse de hac için çıkmış oldukları yolculukları esnasında Mısır, Şam ve Hicaz bölgesinde edindikleri bilgileri vasıtasıyla olmuştur.[37] Bu meyanda İslâm dünyasının ilmî birikimi Endülüs'ten Doğu'ya giden talebeler ya da Doğu'dan Endülüs'e gelen âlimler vasıtasıyla Endülüs'e aktarılmış; Endülüslü âlimlerinin de katkılarıyla bu birikim daha da geliştirilmiş; böylece Endülüs, önemli âlimlerin yaşadığı ve alanında mâruf eserlerin telif edildiği ilim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Öyle ki IV/X.

İstanbul 1993, c. 8, s. 459-461. Eserleri için bk. Abdurrahman Çetin, "Ebû Amr ed-Dânî ve Eserleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, c. 3, s. 31-40; Abdurrahman Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*, Ensar Yay., İstanbul 2015, s. 304; İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 1, s. 160-c. 2, s. 592.

[32] Ali el-Antâkî, V/XI. yüzyıl başlarında, Endülüs'ün en önemli kıraat âlimidir. Aslen Antakyalıdır. Öncelikle memleketinde İbrahim b. Abdürrezzâk'tan arz ve semâ yoluyla kıraat dersleri alan Ali Antâkî; hac dönüşünde Şam'da hocasının vefatını öğrenince Kahire'ye gitmiş, oradan da Endülüs hükümdarı Mustansır Billâh'ın ricası üzerine Kurtuba'ya geçmiş ve burada otuz yıl kadar kıraat dersleri vermiştir. Kendisine Mushaf yazımını ve noktalamasını öğrettiği İbnü'l-Haccâm olarak da bilinen Halef b. Süleyman (ö. 397/1007); kıraat ilmindeki ihtilaflı konulara vukûfiyetiyle bilinen Kurtubalı Abdurrahman b. Hasan (ö. 446/1054); Kurtuba Ulu Camii imamı Yahya b. Abdülmelik (ö. 4247103); Kurtubalı Saîd b. Muhammed (425/1034…); Kur'ân'ı yirmi defa kendisinden dinlediği talebesi Muhammed b. Bullînuh gibi dönemin önde gelen Endülüslü kıraat âlimleri Ali el-Antâkî'nin öğrencilerindendir. İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 1, s. 258 - c. 2, s. 494 - c. 3, s. 956; Emin Işık, "Ali el-Antâkî", *DİA*, İstanbul 1991, c. 3, s. 227; Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 149.

[33] Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Meâfirî et-Talemenkî, 951 yılında Talemenke (Salamanca) şehrinde doğmuş, sonrasında Kurtuba'ya yerleşmiştir. Bir ara tahsilini ilerletmek kastıyla Doğu'ya ilmî seyahatte bulunan Talemenkî; Mekke, Medine, Mısır, Dimayt ve Kayrevan'da birçok âlimden kıraate dair dersler almıştır. Endülüs'e döndüğünde Kurtuba'da imamlık yapan Talemenkî; burada kıraat, tefsir ve hadis dersleri de vermiştir. Talemenkî; Meriye, Mürsiye, İlbîre ve Sarakusta şehirlerinde de öğretimde bulunmuştur. Bk. Kadı İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, Matabaat-ü Fedâle, Mağrib ts., c. 8, 32-33; Erdoğan Baş, "Meâfirî", *DİA*, Ankara 2003, c. 28, 200-201.

[34] Mısır'daki Amr b. Âs Camii'nde uzun süre kıraat dersleri veren İsmail b. Halef, hem kendi döneminde hem de sonrasında kıraat ilminin otoritelerinden kabul edilmiştir. Mehmet Emin Maşalı, "Sarakustî, İsmâil b. Halef", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 115.

[35] Kayrevan'da doğan Mekki, ilk eğitimini burada aldıktan sonra Mısır'a geçmiş; Kur'ân'ı ezberlemesi ve altı yıllık eğitimi sonrasında, Kayrevan'a dönmüştür. İkinci defa Mısır'a giden Mekkî, burada İbn Galbûn'dan kıraat dersleri almıştır. İlerleyen zamanlarda Kudüs, Mısır ve Mekke'ye giden Mekkî; Endülüs'e döndükten sonra Kurtuba Nuhayle Mescidi, Zâhire Camii ve Kurtuba Ulu Camii'nde dersler vermiş ve bu derslerini hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. Tayyar Altıkulaç, "Mekkî b. Ebû Tâlib", *DİA*, Ankara 2003, c. 28, s. 575-576; İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 3, s. 910. Mekkî'nin kıraat kavramlarının gelişmesine yönelik bazı katkıları da olmuştur. Örneğin kıraat ilminde âhâd ve tevâtür kavramları ele alınacak olduğunda Mekkî'nin bu kavramlarla alakalı farklı görüşleri olduğu görülür. Bilgi için bk. Osman Bayraktutan, *Kıraatlerde Âhâd Kavramı/Kavramın Otantik Anlamının Tespitine Dair*, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2019, s. 129, 135-136; Osman Bayraktutan, Kıraatlerde Tevâtür Olgusu, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2018, s. 111, 118, 120, 128; Osman Bayraktutan, "Kıraat İlminin Dünü Bugünü ve Yarını/Kıraatların Sınıflandırılması Bağlamında", *Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı*, Iğdır 2017, s. 117-138.

[36] Yavuz Fırat, "Kıraat ve Tarikler", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı: 13, s. 37-55.

[37] el-Meşînî, *Medresetü't-tefsîr fi'l-Endülüs*, s. 39-44; Şentürk, "Endülüs Tefsir Kültürü", s. 56. Örneğin Endülüs'e hadis ilmini getirenlerden Muhammed b. Vaddâh aynı zamanda Verş rivayetini de getirmiştir. Muhammed b. Vaddâh'ın Endülüs'teki naklî ilimlere dair katkıları için bk. Mustafa Öztoprak, "Hadis İlminin Endülüs'e Girişi", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, c. 2, s. 158-159.

yüzyılın sonlarından itibaren Doğu'ya yapılan ilmî seyahatlere önceki dönemlere nispeten daha az ihtiyaç duyulur hale gelmiştir.[38]

Endülüs'ten ilim tahsili için yolculuğa çıkanlar gittikleri yerlerde edindikleri birikimi beldelerine taşımışlar; bazen de gittikleri yerlerden Endülüs'e dönmeyip buralarda kalarak ilme katkıda bulunmuşlardır. Örneğin 397/1007 ile 309/1009 yılları arasında Doğu'ya giden Dânî, daha sonra Endülüs'e dönmüştür. Üklîşli İbrahim b. Sâbit (ö. 432/1041) ise ilim tahsili için Mısır'a gitmiş burada İbn Galbûn ve Abdülcebbâr b. Ahmed'den kıraat dersleri almış, hocası Abdülcebbârın vefatı üzerine onun ders verdiği mekânda öğretimi devam ettirmiş ve bu hal, vefatına dek devam etmiştir.[39]

İlim tahsili için Endülüs'ten Doğu'ya giden talebeler, Endülüs'te Mâlikî mezhebinin yaygın olması hasebiyle, daha ziyade Mısır, Irak ve Hicâz'daki Mâlikî mezhebine mensup âlimlerden ders almışlardır. Ancak daha sonra bu durum değişmiş, Endülüslü talebeler V/XI. yüzyılın son yarısında Bağdat ve bir sonraki asırda da Dımaşk taraflarında Şâfiî âlimlere öğrenci olmuşlardır.[40] Benzer durum Endülüs'e giden âlimler için de söz konusudur. Yani Endülüs'e giden âlimlerin çoğunluğu Mâlikî'dir. Ancak az sayıda da olsa Şâfiî âlimlerden de Endülüs'e gidip burada ders verenler olmuştur.[41]

Endülüslülerin ilim yolculukları ilk zamanlarda Kayrevan, Mısır ve Hicâz iken[42] daha sonra talebelerin Irak, Suriye, Libya, Yemen ve Horasan taraflarına da ilmî seyahatlerde bulundukları olmuştur.[43] Bu merkezlerden özellikle Mısır'a değinmek gerekir ki burası Endülüs'teki kıraat birikimi açısından çok önemli bir merkezdir. Burada Endülüslülerin kıraate dair ders aldıkları önemli zatlar Üdfüvî diye bilinen Muhammed b. Ali (ö. 388/998)[44] ile Ebü't-Tayyîb İbn Galbûn'dur.[45]

Endülüs'ten dışarıya ilmî yolculuklar ziyadesiyle yapılmakla beraber âlimlerin Endülüs dışına göç etmeleri pek vaki değildir. Ancak Endülüs'te yaşanan iç isyanlar nedeniyle az da olsa böyle bir durum söz konusu olabilmiştir. Örneğin İşbiliye'de Kur'ân dersleri veren İbn Galbûn'un talebelerinden Ahmed b. Muhammed (ö. 407/1016) iç isyanlar nedeniyle Endülüs'ten ayrılıp Mısır'a göç etmiş ve ilmî çalışmalarına burada devam etmiştir.[46] Bazen de İbn Sa'dûn el-Kurtubî (ö. 567/1172) örneğinde olduğu gibi Endülüs'ten ilim tahsili için ayrılıp Doğu'ya giden ve sonrasında da burada ikameti tercih edenler olabilmiştir. Nitekim Kurtuba'da doğan İbn Sa'dûn, Endülüslü âlimlerden istifade ettikten sonra Mehdiye, İskenderiye, Kahire, Bağdat, Harizm ve Dımaşk'taki

[38] Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 68.
[39] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 1, s. 153; c. 2, s. 592.
[40] Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 71.
[41] Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 114-115.
[42] Endülüslü talebeler hac vesilesiyle gittikleri Mekke ve Medine'de aynı zamanda ilim de tahsil etmişlerdir. Kayrevân'dan sonra Mısır'ın Endülüs üzerindeki ilmî etkisi ise Mısır'ın hac yolculuğu güzergahında bulunmasıdır. Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 72, 82.
[43] Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 72.
[44] Döneminin Mısır'ında, Nafi' kıraatinin Verş rivâyetinde, önemli âlim olduğu zikredilmiştir. Bk. M. Suat Mertoğlu, "Üdfüvî, Muhammed b. Ali", *DİA*, İstanbul 2012, c. 42, s. 281-282.
[45] Ebü't-Tayyib Abdülmün'im b. Ubeydillâh b. Galbûn, dedesi Galbûn'a nispeten İbn Galbûn diye bilinir. Halep'te kıraat, hadis ve fıkha dair dersler alan İbn Galbûn, daha sonra Kahire'ye yerleşmiştir. Onun Mısır'a yerleşme kararı almasında Nâfî b. Abdurrahman'ın talebelerinden Verş'in burada oluşturduğu ekolün şöhret bulmasının etkili olduğu belirtilir. Bk. Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Galbûn, Ebü't-Tayyib", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 500.
[46] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 1, s. 59.

ilim tahsilinin ardından Musul'a yerleşmiştir. Bu esnada İbnü'l-Fahhâm, Sıbtü'l-Hayyât gibi devrinin önde gelen kıraat âlimlerinden kıraat tahsilinde bulunan İbn Sa'dûn; kıraate dair çok sayıda talebe yetiştirmiştir.[47]

Endülüs'ten diğer ülkelere yapılan ilmî seyahatler Endülüs içindeki şehirler arasında da söz konusu olmuştur.[48] Endülüs'ün kendi içinde yapılan yolculuklarda en fazla kendisi için seyahat yapılan kıraat âlimi el-Antâkî'dir. Bu seyahatler sayesinde Endülüs'ün herhangi bir beldesinde oluşan birikim diğer beldelere de aktarılabilmiştir. Nesiller arasında bilgi aktarımının sağlanması ilmi yolculukların sağlamış olduğu bir diğer katkıdır. Örneğin Süleyman b. Necâh'ın, Belensiye Ulu Camii'ndeki derslerini vefatının ardından talebelerinden İbnü's-Sannâ' Muhammed b. İbrahim'in devam ettirmesi bu duruma bir örnektir.[49]

İç isyanlar beldeler arasındaki yolculukların en önemli saiklerinden olmuştur. Nitekim iç karışıklıklar neticesinde kıraat âlimlerinden Ubeydullah b. Seleme'nin (ö. 405/1014-15) kuzey sınır bölgesine, Ahmed b. Kâsım'ın da (ö. 410/1019) Tuleytula'ya gidip burada ilmî çalışmalarına devam etmesi bu durumun örneklerindendir.[50] Bu âlimlerin şehri terk edip de başka beldeleri tercih etmeleri, güvenlik kaygısı ve uygun ilmî ortam endişesi nedeniyledir. Âlimlerin gitmeyi arzu edeceği şehirleri belirlemesindeki bir diğer etken de daha önce edinmiş oldukları tanışıklıklar, gidilmesi düşünülen yerlerdeki ilmî ortam ile âlimlerin ilgisinin örtüşmesidir. Örneğin Kurtubalı kıraat âlimlerinden Halef el-Ca'ferî (ö. 425/1034) Turtûşe'ye gitmiştir. Onun buraya gitme nedeni ise kendisinin ve bölgedeki insanların çoğunluğunun Sekâlibe asıllı olmasıdır.[51] Şehirler arasındaki yolculuklar sayesinde farklı şehirlerde yaşayan âlimler arasında güçlü bir irtibat oluşmuştur. Nitekim Kurtubalı Ali el-Gassânî, Aslen Kayrevanlı olan Abdülaziz b. Vehhâb, Gırnata'ya gittiğinde; kıraat âlimi Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed'e mektup yazarak Vehhâb'dan azami derecede istifade edilmesini istemesi âlimlerin arasındaki irtibatı gösterir.[52]

Endülüslü âlimlerin kendi aralarındaki irtibatta olduğu gibi bölge dışında Mağrib'le de iletişimi söz konusu olabilmiştir. Bahsi geçen irtibat Murâbıtlar döneminde daha da artmıştır. Bu meyanda Endülüslü bazı âlimlerin Mağrib'de ilme hizmetleri söz konusuyken; tam tersine Mağribli âlimlerin de Endülüs'teki ilmî camiaya katkıları olabilmiştir. İki yöre arasındaki değişim özellikle kadılık ve Kur'ân öğretimi vazifelerinde daha fazla söz konusudur. Örneğin Tuleytulalı Muhammed b. Ali (ö. 503/1110), Endülüs'ten Mağrib'e geçmiş; burada Udve, Fas ve Sebte şehirlerinde görev yapmıştır. Aynı şekilde Sebteli Abdülgâlib b. Yûsuf da (ö. 516/1122) Cezîretülhadrâ'da vazifede bulunmuştur.[53]

3. Endülüs'te Kıraat İlmine Dair Oluşan Birikim

[47] Mustafa Çetin, "İbn Sa'dûn el-Kurtubî", *DİA*, İstanbul 1999, c. 20, s. 299.
[48] Kurtuba, Endülüs'teki beldelerden kendisine ilmî yolculukta bulunulan şehirlerin başında gelir. Zira Kurtuba, 634/1236 yılında Hristiyanlarca işgaline kadar, Endülüs'te hem idarenin hem de ilmin merkezidir. Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 89.
[49] Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 91.
[50] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 1, s. 66-c. 2, s. 455.
[51] Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 206.
[52] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 2, s. 548.
[53] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 2, s. 520; Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 202.

Endülüs'te kıraate dair eser yazanlardan ilki Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed et-Talemenkî'dir (ö. 429/1037).[54] Kendisinden sonra da kıraat ilmine dair telif işi devam etmiş, bu alanda temel kaynak diye nitelendirilebilecek eserler ortaya konulmuştur. Endülüs'teki kıraat eserlerine dair birikimi daha ziyade yedi kıraate ve kıraatlerden yararlanılıp Kur'ân'ın korunmuşluğunu ortaya koymaya yönelik çalışmalar oluşturmuştur. Kıraat ilmiyle alakalı malumatlar Endülüslü müfessirlerin eserlerinde de genişçe yer bulabilmiştir.[55] Örneğin Endülüslü kıraat âlimlerinden Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 493/1099),[56] Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1272)[57] ile Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344)[58] tefsirlerinde kıraatlerden ziyadesiyle istifade etmiştir.[59]

Endülüs'te tefsirlerin yazımında istifade edilen kıraat kaynakları ise *Kitâbü'l-Hucce,*[60] *Kitâbü'l-Muhteseb,*[61] *Kitâbü't-Teysîr*[62] *ile Câmiu'l-beyân*'dır.[63]

---

[54] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* c. 1, s. 34.

[55] Arslan Karaoğlan, "Endülüs Tefsir Mirasına Panaromik Bir Bakış", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, sayı: 5, s. 8-9, 11.

[56] İbnü'l-'Arabî, tefsirinde kıraatlere yer verirken vecihler arasında tahlil ve tercihlerde bulunmuş, kıraatlerle alakalı değerlendirmelerde bulunurken Arap dili, âyet ve hadislerden yararlanmış; okuyuşlara göre âyetleri anlamlandırmış ve kıraat bakımından farklılıklara sahip kelimelerin okunuşlarını yazmıştır. İbnü'l-Arabî'nin tefsirinde kıraatleri ele almasıyla ilgili bilgi için bk. Cihad Akkoyun, *İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân'ındaki Metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, s. 66-69.

[57] Kurtubî, tefsirinde kıraatleri ele alırken gelenekçi bir yaklaşım sergilemiştir. Yani farklı okumalara karşı önceden nakledilmiş rivâyetleri temel kabul etmiştir. Kıraatleri tasnifinde sahih ve şâz kıraat kategorisini benimseyen Kurtûbî'nin sahih kıraatten kastı da yedi kıraattir. Ancak Kurtûbî, bununla beraber şâz kıraatleri de anlam bakımından haber değeri vardır, şeklinde niteler. Kıraatler arasında tercihte de bulunan Kurtûbî, tercihte bulunduğu kıraatleri de birtakım argümanlarla açıklama yoluna başvurur. Bk. İhsan İlhan, *Kurtubî Tefsîrinde Kıraat Olgusu,* Doktora Tezi, Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009, s. 278-282.

[58] Ebû Hayyân, kıraatleri mütevâtir ve şâz kıraatler olmak üzere ikiye ayırmış ve âyetlerin inceliklerine dikkat çekmek için şâz kıraatlerden de yararlanmıştır. Mütevâtir kıraatleri, kıraatlerin Kur'âniyyeti olarak ifade eden Ebû Hayyân, nahivle ilgili kaideleri bu kıraatler üzerine temellendirmiştir. O, Mûtezile ve Şia gibi mezheplerin görüşlerini destekler mahiyetteki şâz kıraatleri ise reddetmiştir. Bk. İbrahim Uludaş, *Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhît'inde Kıraat Olgusu*, Doktora Tezi, Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2014, s. 221-223.

[59] Kıraatlerin tüm yönleriyle ele alınması durumu, Endülüslü âlimlerin yazmış oldukları tefsirlerin mukaddimelerinde de kendini gösterir. Örneğin İbn Ebî Zemen'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*'i, Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-Hidâye*'si, Mehdevî'nin *et-Tahsîl*'i, İbn Atıyye'nin *el-Muharreru'l-Vecîz*'i ile İbn Cüzeyy'in *et-Teshîl*'inin mukaddimelerinde olduğu gibi Endülüslü müfessirler, tefsirlerinin mukaddimelerinde kıraatleri genişçe bir şekilde ele almışlardır. İbn Berrecân, İbnü'l-Feres ve İbnü'z-Zübeyr gibi müfessirler de her ne kadar tefsirlerinin mukaddimelerinde kıraatleri uzunca bir şekilde zikretmemişseler de âyetlerin açıklamalarında kıraatlerden istifade etmişlerdir. Halil İbrahim Görgün, *Endülüs Tefsir Mukaddimeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu 2017, s. 101-106; Yunus Ekin, "Endülüs Tefsir Geleneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, c. 3, s. 247-266.

[60] Eser Ebû Ali el-Fârisî'ye (ö. 377/987) aittir. Ebû Ali, Hocası İbn Mücâhid'in *es-Seb'a* isimli eserini referans edinerek kitabını ele almıştır. Eser ve müellifiyle ilgili bk. Mehmet Reşit Özbalıkçı, "Ebû Ali el-Fârisî", *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 88-90.

[61] İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002), Ebû Bekir b. Mücâhid'in *el-Kırââtü'ş-şâzze* isimli eserini temel kaynak edinip şâz kıraatlerin i'rab ve gramer yönünden incelemeye tabi tuttuğu eseridir. Müellif ve eseriyle alakalı bk. Mehmet Yavuz, "İbn Cinnî", *DİA,* İstanbul 1999, c. 19, s. 397-400.

[62] Ebû Amr ed-Dânî'nin yedi kıraatle alakalı eseridir. Dânî kendisinden yedi kıraate dair muhtasar bir eser yazımı istenilince bu eseri yazmaya karar vermiştir. Yirmi altı bölümden oluşan kitabın ilk üç bölümünde kıraat imamları ile râvîleri ele alınmış; daha sonra sırasıyla usûl ve ferşle ilgili konularla esere devam edilmiştir. Eserin en geniş bölümü ferşle alakalıdır. Bk. Abdurrahman Çetin, "et-Teysîr", *DİA*, İstanbul 2012, c. 41, s. 57.

[63] Ebû Amr ed-Dânî'nin yedi kıraate dair eseridir. Kıraatin usulü ile füruunu içerir. Eser, otuz üç babdan müteşekkildir. M. Kemal Atik, "Câmiu''l-beyân fi'l-kırââti's-seb'", *DİA*, İstanbul 1993, c.7, s. 104-105; el-Meşînî, *Medresetü't-tefsîr fi'l-Endülüs*, s. 115-124.

Endülüs'te kıraat ilmiyle alakalı birikim hususunda zikredilmesi gereken konulardan biri de Mushaf imlâsıdır. Zira Endülüs'te bu ilim hususunda önemli mesafeler kat edilmiş, bölgede Mushaf imlâsıyla alakalı yazılmış birçok kitap daha sonra temel kaynaklardan kabul edilmiştir. İbn Haldûn, Mushaf'ta Arapça imlâya aykırı birtakım sözcüklerin kayıt altına alınması gerekliliği sebebiyle bunların kitaplarda muhafaza edildiğinden, dolayısıyla yeni bir ilim dalından bu ilmin de kıraat ilmi kapsamına dahil edildiğinden bahseder. Buna göre ed-Dânî, *Kitâbü'l-Muknî'* isimli eserini yazmıştır ve bu kitap alanında en meşhuru olmuştur. Daha sonra Şâtıbî, meşhur kasidesinde bu eseri nazma dökerken; konuyla ilgili anlaşmazlıkların çoğalması sebebiyle, İbn Mücâhid'in azatlılarından Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh da bu konuda bir eser telif etmiştir. Ayrıca anlaşmazlıkların devamı nedeniyle Harrâz'ın bu ilim dalıyla alakalı bir kaside kaleme aldığı zikredilmiştir. Harrâz, *Muknî*'de geçen Mushaf imlâsına dair anlaşmazlıklarla ilgili birtakım veriler zikretmiş ve eserinde verdiği malumatları râvilerine nispet etmiştir. Harrâz'ın eseri, mezkûr özellikleriyle daha önce bahsi geçen kitaplardan daha fazla ilgi çekmiştir. Öyle ki insanlar, diğer kitapları bırakıp bu eseri ezbere yönelmiştir.[64]

Endülüs'teki kıraate dair birikim Doğuya nazaran daha sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni ise Endülüs'te kıraat ilminin alt yapısını oluşturan Mısır coğrafyasının[65] bu konuda Irak, Hicaz, Şam gibi kendisine göre doğu denilebilecek bölgelere nispetle dar kapsamlı bir kıraat birikime sahip olmasıdır. Endülüs dışındaki bölgelerde yapılan çalışmalarda yediden fazla kıraat esas alınırken Endülüs'teki çalışmaların daha ziyade yedi kıraatle sınırlı olması bu düşünceyi kanıtlar niteliktedir.[66] Endülüs'teki kıraate dair birikimin daha ziyade yedi kıraate dair olması meselesini, tek başına Endülüs'ün kıraat ilminde Mısır'ın etkisi altında kalması hususuyla açıklayamayız. Zira her ne kadar Mısır'ın bahsi geçen coğrafyadaki ilmî etkisi diğer yörelere nispeten daha fazla olsa da Endülüslü kıraat âlimlerinin Mısır'ın dışında Hicaz, Şam ve Irak bölgelerinde kıraate dair ilmî yolculuklarda bulundukları da vakidir.[67] Bu durumda İbn Mücâhid faktörünü göz ardı etmemek gerekir. Zira yedi kıraat kavramı İbn Mücâhid'le birlikte sistemleşmiş ve sonraki dönemlerde uygulanmaya devam edilmiştir.[68] İbn Mücâhid'in yedi kıraati *Kitâbü's-Seb'a* isimli eserinde bir araya getirmesi sonrasında kırâât-i seb'a'ya dair eser verme işi hızlanmış ve devam etmiştir.[69]

---

[64] İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadirî Ugan, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, c. 2, s. 463-464; Mehmet Emin Maşalı, "İbn Haldun'un Gözüyle Mushaf İmlâsı", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, 2004, sayı: 22, s. 21.

[65] Mısır, Endülüs'ün ilme bakışında, Doğu'ya gitme geleneğinde, önemli bir konuma sahiptir. Diğer birçok ilimde olduğu gibi Endülüs'teki kıraat birikiminin de asıl kaynağı Mısır'dır. Zira Mısır'a giden Endülüslü âlimler buradaki kıraat müktesebatını memleketlerine aktarmışlardır. Bunu da Mısır'da öğrendiklerinin yanı sıra Mısır'dan memleketlerine dönüşlerinde beraberlerinde getirdikleri kitaplar vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir. Akaslan, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", s. 137.

[66] Mehmet Emin Maşalı, *Kıraat İlmi*, Otto Yayınları, Ankara 2016, s. 68; Akaslan, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", s. 120-121.

[67] Örneğin Ahmed b. Kâsım (ö. 410/1019), Bağdat ve Mısır'da kıraat ilmine dair ders aldıktan sonra Endülüs'e dönmüş, burada Gâzî Mescidi'nde talebelere ders vermiştir. İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 1, s. 66; el-Meşînî, *Medresetü't-tefsîr fi'l-Endülüs*, s. 39-44; Şentürk, "Endülüs Tefsir Kültürü", s. 56; Adıgüzel, *İşbîliye'nin Endülüs'ün Siyasî ve Kültürel Tarihindeki Yeri*, s. 132-155.

[68] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, tahk. Ali Muhammed ed-Dabbâ, el-Matbaatüt Ticâriyyeti'l-Kübrâ, ts., c. 1, s. 34.

[69] İbnü'l-Mücâhid, yedi kıraati bir araya getirme işini bazı sebeplere binaen yapmıştır Konuyla ilgili bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*, nşr. Şevki Dayf, Dâru'l-Meârîf, Kahire 1980, s. 45-52.

Yedi kıraate dair birikim daha çok Endülüs'te şekillenmiş; Ebû Amr ed-Dânî'nin *Teysîr*'i[70] ile Kâsım b. Firrûh'un *Şatıbiyye*'si[71] bu meyanda önemli bir rol oynamıştır. Endülüs'te şekillen yedi kıraate dair eğitim sistemi bu bölgeden tüm dünyaya yayılmış ve İbnü'l-Cezerî'nin kırâât-i 'aşere denilen onlu sisteminin yaygınlık kazanmasına kadar tek başına denilecek derecede kıraat eğitim müfredatlarında yer almıştır. Bunun nedeni ise bahsi geçen dönemde Irak, Şam gibi bölgelere ait kıraatle alakalı birikimlerin Moğol saldırıları sonucunda ortadan kaldırılmış olmasıdır.[72] Buradaki bilgilerden, Endülüs'te yedi kıraatin dışındaki kıraatlerin hiç bilinmediği, anlamı çıkarılmamalıdır. Zira biraz önce belirtildiği üzere Endülüslü âlimler gittikleri değişik bölgelerde yedi kıraatin dışındaki kıraatlere de şahit olmuşlardır. Hüzelî'nin (ö. 465/1073) *el-Kâmil* adlı eseri bu konuda yeterince fikir vermektedir.[73]

Her ne kadar Endülüs, Doğu'daki ilmî merkezlere uzaklığı vs. sebeplerle kıraat ilmiyle geç tanışmış olsa da coğrafi açıdan ilme müsait ortamı, âlimlere ve ilmî çalışmalara sunulan imkanlar sebebiyle Endülüs'ün kıraat ilminin gelişim süreçlerine doğrudan katkısı olmuştur.[74] Şöyle ki yedi kıraati İbn Mücâhid'in tasnifi üzerine sistemleştiren Endülüslü âlimlerin bu katkıları, İslâm dünyasında yaklaşık beş asır boyunca karşılık bulmuş ve İbnü'l-Cezerî'nin on kıraati sistemleştirmesine kadar bu durum devam etmiştir. Endülüs'ün kıraat ilmine bir diğer katkısı, oluşturmuş olduğu kıraat müktesebatıdır. Dânî gibi Endülüslü âlimlerin kitaplarının bugün bile okutulup ezberletilmesi bu müktesebatın önemini ortaya koymaktadır. Endülüs'te yetişip de Endülüs dışında kıraat ilmine hizmet etmiş âlimler de Endülüs'ün kıraat ilmine katkıları bağlamında zikredilebilir.[75]

4. Endülüs'te Kırat İlmine Verilen Önem

Endülüslüler nezdinde kıraat ilmi büyük bir öneme sahiptir. İbn Haldûn'un, "İnsanlar, bu kasideyi *(Hırzü'l-emânî)* ezberlemeye ve çocuklarına öğretmeye büyük önem verdiler. Mağrib ve Endülüs şehirlerinde bu iş oldukça yaygınlaştı" şeklindeki sözü Endülüs'te kıraat ilmine verilen değerin ifade edilmesi açısından oldukça manidardır.[76]

Kıraat ilminin o yörede fıkıh için yol gösterici konumunda görülmesi, bu durumun nedenlerindendir.[77] Üzerinde ittifak edilen kıraat vecihlerinin korunması işinin kutsal bir görev şeklinde telakki edilmesi de Endülüs'te kıraate verilen önemin sebeplerindendir.[78] Endülüs'te kıraat ilmi o derece önemsenmiştir ki o yörede meşhur

[70] Eserle ilgili bk. Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırââti's-seb'a*, nşr. Otto Pretzl, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.
[71] Kâsım b. Firrûh eş-Şâtıbî, *Hırzü'l-emânî ve vechü't-tehânî*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd, Dâru Nûri'l-Mektebât, Cidde ts.
[72] İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, s. 178.
[73] Hüzelî'nin yedi kıraat dışındaki kıraatleri de içeren eseri için bk. Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Alî Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, tahk. Cemâl Seyyid Rifâî, Müessesetü'r-Risâle, Kahire 2007.
[74] Akaslan, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", s. 136.
[75] Akaslan, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", s. 137.
[76] İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 2, s. 461.
[77] Şentürk, "Endülüs Tefsir Kültürü", s. 56-57.
[78] Özdemir, "Endülüs", s. 221. Endülüs'te dile yönelik çalışmalarda da bu düşünce etkili olmuştur. Nitekim Doğu'ya ilim için giden birçok âlimi Arap dili öğrenimine sevk eden unsur, Kur'ân'ın yanlışsız okunması ve muhafazası hususudur. Şöyle ki önemli bir kısmı kıraat âlimlerinden oluşan Endülüslü ilim yolcuları, Doğu'da kıraat usullerini öğrenmelerinin yanı sıra Arap dili ile ilgili incelikleri de öğrenmişler; beldelerine döndüklerinde halka kıraat ilmiyle ilgili verileri öğretmekle beraber kıraat vecihlerinin okunuş sebeplerini de Arap dili aracılığıyla açıklamışlardır. Aydın Yıldırım, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, Yüksek Lisans Tezi,

olmuş âlimlerin hemen hemen hepsi kıraat ilim dalıyla da meşgul olmuş; bu ilimle ilgilenen âlimler için vakıfların kurulduğu olmuştur.[79]

Endülüs coğrafyasında yetişen kıraat âlimleri ve bunların yazmış oldukları eserler sayı bakımından oldukça fazladır. Öyle ki Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Ma'rife*'sinde[80] bahsi geçen bölgeye ait kıraat üstatlarından 127 kişiyi zikretmesi bu bilginin doğruluğunu göstermektedir.[81]

İmamlık yapacak kişilerin iyi bir kıraat eğitimi almalarının gerekliliği de Endülüs'te kıraat ilmine verilen değerle ilgili önemli bir veridir. Bu durum şehirlerdeki ulu camiler için daha fazla önemsenmiştir.[82] Edinmiş oldukları ilme saygıdan olsa gerek; Kurtuba ve İşbiliye gibi şehirlerin ulu camilerinin imamlarına halkın büyük teveccühü olmuştur. Bu ilgi ölümleri sonrasında da devam etmiştir. Örneğin Kurtuba Ulu Camii imamlarından Halef b. Sâid'in (ö. 51571121) cenazesine katılımın yoğunluğundan; halk, ikindinin ardından kılınan cenazeden ancak akşam namazı civarında ayrılabilmiştir.[83]

Endülüs'te kıraat ilminin gelişmesinde Endülüs emirlerinin de rolü olmuştur. Nitekim Ebû Amr ed-Dânî'nin yapmış olduğu ilim yolculukları sonrasında İspanya'nın doğusunda kalan Dâniye'ye yerleşmesinde kıraat ilmiyle ilgilenen Emir Mücâhid'in (ö. 436/1044-45) kendisine gösterdiği ilgi ve alakanın da rolü olmuştur. Emir Mücâhid'in bu ilgisi oğlu Ali b. Mücâhid (ö. 468/1075) döneminde de devam etmiştir.[84] Mücâhid, kıraat ilminin Endülüs'te yayılmasında önemli bir role sahiptir. Bu durumun oluşmasında kıraat ilmine ilgisinin ve vukûfiyetinin de etkisi olsa gerektir. Nitekim o, Mansûr b. Ebî Âmir tarafından kıraat ilmini öğrenmeye teşvik edilmiş; yine onun tarafından kıraat âlimlerinin huzurunda imtihan edilerek kıraate dair istidâdı gösterilmiştir. Mücâhid'in, Doğu Endülüs ve Dânîye'nin fethi sonrasında yapmış olduğu faaliyetlerden biri de buralarda kıraat ilmine dair eğitimin yaygınlaştırılması işidir. Ayrıca onun, kıraat âlimlerinden bu ilmin değişik yönleriyle alakalı araştırmalar yapmasını istemesinin neticesinde birtakım eserlerin yazılmış olması; kendisinin kıraat ilmine yapmış olduğu katkılardandır.[85] İbn Abdülber en-Nemerî'nin (ö. 463/1071) kıraat ilmine dair eserlerini Mücâhid el-Âmirî'nin idaresinde bulunan Dâniye'de yazması bu durumun örneklerindendir. Nitekim İbn Abdülber'in Dâniye'ye gitmesinin sebebi de Mücâhid el-

---

Yüzüncü Yıl Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2007, s. 27-28. İbn Cüzey'in (ö. 741/1340) *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl* isimli tefsiri konuyla ilgili verilebilecek en güzel örneklerdendir. Zira İbn Cüzey, kıraatlerden yer yer tefsir amacıyla, yer yer lehçelerle irtibatını bazen de i'râbî farklılıkları belirtmek için yayarlanmış; Arap lehçeleri, sarf kuralları ve edatlar açısından kıraat uygulamalarını dile getirmiştir. Konuyla ilgili bk. İdriz Osman, *İbn Cüzey'in et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl'inde Kıraat*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 19-115.

[79] Said Ahmed A'rab, *el-Kurrâ ve'l-kırâa bi'l-Mağrib*, Dârul Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1990, s. 69; Asiye Şenat Kazancı, "Endülüslü Kıraat Âlimi Dânî ve Teysîri", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2010, sayı: 10, s. 177.

[80] Zehebî'nin kıraat âlimlerinin biyografilerine dair eseridir. Eserle ilgili bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr", *DİA*, Ankara 2003, c. 28, 60.

[81] Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, s. 163.

[82] Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 247.

[83] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 1, s. 279.

[84] Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, Câmiatü'ş-Şârika, İmârât 2007, c. 1, s. 9-10. Mücâhid, kendisine bağlı topraklarda ilmî faaliyetler için özel bir çaba harcamış, bu durumun sonucunda hür insanlar kadar köle ve cariyeler de ilmî faaliyetlere dahil olmuşlardır. Mülûkü't-tavâif döneminde âlim ve ediplere en fazla onun sarayında rastlandığı bildirilmektedir. Bk. Mehmet Özdemir, "Mücâhid el-Âmirî", *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, s. 441-442.

[85] el-Meşînî, *Medresetü't-tefsîr fi'l-Endülüs*, s. 68; İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 2, s. 461-462; Akaslan, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", s. 115-116.

Âmirî'nin âlimlere olan ilgisidir.[86] Kıraat ilmiyle ilgilenen bir diğer emir Cevherî Emîri Muhammed b. Cevher'dir (ö. 462/107). Cevher, Kur'ân'ın tamamını ezberlemiş sonrasında da Mekkî b. Ebî Talib (ö. 437/1045) gibi dönemin önemli kıraat âliminden bu ilme dair ders almıştır.[87]

İdarecilerle herhangi bir vasıtayla sağlanan ilişkiler âlimler için birtakım maddi imkanlar vesilesi olabilmiştir. Örneğin Kurtubalı Sâid İbnü'n-Nâkûrî (ö. 392/1002), Hâcib el-Mansûr'un oğullarının hocalığını yapmış, sonrasında Hâcib'in yaptırdığı Medînetüzzâhire Camii İmam-Hatipliği görevine getirilmiştir. Kurtubalı Süleyman b. Hişâm da (ö. 400/1010), Halife Süleyman el-Müsta'în'in imamlığı ile Kurtuba Ulu Camii'nde vermiş olduğu kıraat dersleri sayesinde maddi zorluklardan kurtulmuştur. Bu duruma bir diğer örnek ise İşbiliyeli Muhammed b. Şüreyh'dir (ö. 476/1083). Şüreyh, Abbâdî hükümdarı Mu'tazıd'a Ramazan ayında kıldırmış olduğu bir namaz vesilesiyle 1000 dinar, güzel bir at ve bir adet cariyeyle ödüllendirilmiştir.[88]

5. Endülüs'teki Başlıca Kıraat İlim Merkezleri

Kurtuba, dışarıdan ders alıp da buraya yerleşmiş ya da Kurtuba'da kendini yetiştirmiş âlimler aracılığıyla, Endülüs'te ilmin toplandığı merkez haline gelmiştir. Örneğin Üşbûneli Halef b. Abdullah, Ebû Amr ed-Dânî'nin oğlu ile Mürsiye'de Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'dûn el-Karavî'den ders almış, sonrasında sahip olduğu birikimle Kurtuba Ulu Camii'nde kıraat dersleri vermiştir.[89] Bahsi geçen âlimlerden Kayrevan'da doğan Mekkî b. Ebû Tâlib de Mısır'da İbn Galbûn ile oğlu Tâhir'den (ö. 399/1009) kıraat dersleri aldıktan sonra Mekke'de bu ilme dair ilim tahsilinde bulunmuştur. Daha sonra Endülüs'e dönen Mekkî, Kurtuba'da Nühayle Mescidi, Zâhire Camii ve Ulu Camii'nde kıraat dersleri vermiştir. Mekkî'nin değişik yerlerde verdiği derslerde Hâcib İbn Ebû Âmir[90] gibi emirlerin isteklerinin de etkisi olmuştur.[91]

Endülüs'ün başlıca kıraat merkezlerinden biri de İşbîliye'dir.[92] İşbîliye'de kıraat ilmi hususunda dikkat çeken isimlerden biri Saîd b. Yahyâ'dır (ö. 426/1035). Bu zatın İşbîliye el-Mescidü'l-Câmi (Ulu Camii) imamı ve kıraat ile fıkıh alanında döneminin önemli âlimlerinden olduğu, ayrıca kıraat alanında eserlerinin bulunduğu belirtilmiştir.[93] İşbîliye'deki diğer kıraat âlimleri Kayravan, Mısır, Bağdat ve Mekke'de ilim tahsilinden sonra Kayravan'a dönüp burada kıraat, fıkıh, hadîs ve kelâm dersleri veren Ebû İmrân Mûsa b. Îsâ (ö. 430/1039);[94] siyasî kargaşa nedeniyle Mısır'a giden Ahmed b. Muhammed

[86] İbn Abdülber, Âmirî'nin vefatı sonrasında Muhammed b. Muzaffer'in himayesindeki Batalyevs'e gitmiş; ancak zamanla Muzaffer'in tasarrufların tasvip etmeyen İbn Abdülber, Belensiye'ye dönerek burada Âmirîler'den Abdülazîz b. Abdurrahman el-Mansûr'un himayesinde öğretimini sürdürmüştür. Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 269.
[87] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 3, s. 801.
[88] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 1, s. 309-310; Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 231-232.
[89] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 1, s. 275.
[90] Kurtuba'nın bugünkü ismi Cordoba'dır. Kurtuba, X. yüzyılda yönetimi elinde bulunduran Hâcib İbn Ebû Âmir el-Mansûr zamanında bir ilim merkezi haline gelerek; Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'dan ilim adamları Hâcib'in ilmî çalışmalara verdiği değer sebebiyle Kurtuba'yı tercih etmiştir. Thomas B. Irvıng, "Kurtuba", *DİA*, Ankara, 2002, c. 26, s. 451-453.
[91] İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, c. 2, s. 309-310; Altıkulaç, "Mekkî b. Ebû Tâlib", s. 575-576.
[92] İşbîliye'nin günümüzdeki adı Sevilla'dır. İspanya'nın güneyinde bulunmaktadır. Beş asır kadar İslâm hakimiyeti altında kalmıştır. Bilgi için bk. Câsim el-Ubûdî, "İşbîliye", *DİA*, İstanbul 2001, c. 23, s. 428-429.
[93] İbn Beşküval, *es-Sıla*, c. 1, s. 211-212; Adıgüzel, *İşbîliye'nin Endülüs'ün Siyasî ve Kültürel Tarihindeki Yeri*, s. 84.
[94] Muhammed Süveysî, "Ebû İmrân el-Fâsî", *DİA*, c. 10, s. 168.

(ö. 407/1016);[95] kıraat, Arap dili ve fıkıh sahalarında mâhir Ali b. Muhammed el-Kaysî'dir (ö. 422/1031). Sa'd b. Câbir (ö. 324/935), Muhammed b. İbrâhim el-Hadramî (ö. 355/965), Ahmed b. Muhammed el-Kaysî (ö. 407/1016), İbrâhim b. Abdullah el-Gâfıkî el-Mukrî (ö. 425/1033), Sa'îd b. Yahyâ et-Tenûhî (ö. 42671034), İsmâil b. Muhammed el-Hadramî (ö. 429/1037), Mübârek Mevlâ b. Muhammed b. 'Amr (ö. 429/1037), Abdurrahmân b. İbrâhim el-Gâfıkî (ö. 432/1042) ile Muhammed b. Abdullah (ö. 434/1042) da İşbîliye'li kıraat âlimlerindendir. Zikri geçen âlimlerin kıraat ilimlerini aldıkları merkezler ise Mısır, Mekke, Kurtuba, Irak ile Şam'dır.[96]

Gırnata da[97] Endülüs'te kıraat eğitimi verilen yerlerdendir. Gırnata'nın kıraat açısından beslendiği önemli kıraat merkezleri ise Kurtuba, Şâtıbe, Mürsiye ile Belensiye'dir. Kıraat alanında Ebû Amr ed-Dânî'nin talebelerinden ders almış Gırnatalı öğrenciler bu birikimi Gırnata'ya taşımışlardır.[98] Ayrıca Endülüs'ün diğer yerleşim yerlerinden gelen âlimlerin de Gırnata'daki kıraate dair çalışmalara katkıda bulunduğu olmuştur. Nitekim Sarakustalı kıraat âlimlerinden Muhammed b. Hakem, şehrin düşüşü sonrasında Gırnata'ya göç edip kıraate katkıda bulunan âlimlerdendir.[99]

Gırnata'da kıraat ilmi önemsenmiştir. Öyle ki şehrin Ulu Camii'nde görev alanların kıraat sahasında ihtisas sahibi olmaları dikkat çekmektedir.[100] Burada Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş (ö. 540/1145) ismi ön plandadır. İbnü'l-Bâziş, çevredeki ilim merkezlerine ilmî yolculukları sonrasında Gırnata'ya yerleşmiş ve kıraate dair dersler vermiş, öğretim ve telif çalışmalarının yanı sıra Gırnata hatipliği görevinde bulunmuştur.[101] Gırnata'da kıraat ilmiyle iştigâl etmiş diğer âlimler ise Gâlib b. Abdurrahmân (ö. 518/1124)[102] ile Abdürrahim b. Muhammed'dir (ö. 542/1147).[103]

Kıraat ilmiyle alakalı Endülüs'te zikredilmesi gereken şehirlerden bir diğeri Dâniye'dir. Bu şehirde kıraat ilmine dair en büyük hizmeti Ebû Amr ed-Dânî vermiştir. Kıraat ilmiyle alakalı oluşan gelenek onunla başlamış; kendisinden sonra da talebeleri aracılığıyla devam etmiştir. Bu meyanda talebesi Süleyman b. Necâh'ı da (ö. 496/1103) zikretmek gerekir ki o, Dâniye'de bir müddet kıraat dersleri verdikten sonra Belensiye'ye geçmiş ve burada derslerine devam etmiştir. [104] Dâniye'deki bir diğer önemli isim Muhammed b. Süleyman'dır (ö. 501/1107). O, Dânî'nin öğrencilerinden olup

[95] İbn Beşküval, *es-Sıla*, c. 1, s. 59.
[96] İşbîliyeli kıraat âlimleriyle ilgili bilgi için bk. Adıgüzel, *İşbîliye'nin Endülüs'ün Siyasî ve Kültürel Tarihindeki Yeri*, s. 132-155.
[97] Gırnata (Granada), Endülüs'ün İslâm hâkimiyetinde en uzun süre kalan şehridir. Gırnata'nın ilmî faaliyetler açısından dikkate değer bir şekilde gelişme göstermesi Murâbıtlar ve Muvahhidler dönemine denk gelir. Bk. Mehmet Özdemir, "Gırnata", *DİA*, İstanbul 1996, c. 14, s. 51-57.
[98] Adıgüzel, "Gırnata Örneği", s. 43-45.
[99] Adıgüzel, "Gırnata Örneği", s. 49.
[100] Adıgüzel, "Gırnata Örneği", s. 47.
[101] Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer", *DİA*, İstanbul 1999, c. 20, s. 527-528.
[102] C. Ersin Adıgüzel, "Endülüs'te Bir İlim ve Kültür Şehrinin Doğuşu: Gırnata Örneği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2019, sayı: 42, s. 39. (29-60) Gırnata'da kıraat ilminden bahsederken akla ilk gelen âlimlerden biri de sonraki dönemlerde burada doğan ve ilmî faaliyetlerde bulunan İbn Atıyye'dir (ö. 541/1147). İbn Atıyye, Fihris'inde hocaları ve icazetlerinden bahsederken Ebû Amr ed-Dânî'nin tüm eserlerini de kıraat yoluyla okuduğunu zikreder. Adıgüzel, "Gırnata Örneği", s. 41.
[103] İbnü'l-Feres künyesiyle meşhur ailedendir. Meriye Ulu Camii'nde ve Gırnata'da kıraat dersleri vermiş ve bir ara el-Münekkeb kadılığı vazifesinde de bulunmuştur. İbnü'l-Ebbâr, *Tekmile,* Daru'l-Ğarb, Tunus 2011, c. 3, s. 193-194; Adıgüzel, "Gırnata Örneği", s. 42.
[104] Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 105-106.

ondan kıraat ilmine dair eğitim alanlardandır.[105] Bahsi geçen coğrafyada kıraat ilmine dair eğitim verilen bir diğer merkez Mürsiye'dir.[106] Burada Ali b. es-Sadefî, şehrin camiinde kıraat dersleri vermiş ve bu derslerden çok sayıda kişi istifade etmiştir. İbn Beşküvâl ve Kâdı İyâz, onun talebeleri arasındadır.[107] Endülüs'ün kıraat ilmine dair ismi geçen bir diğer şehri ise Sarakusta'dır.[108] Bu şehirde kıraat ilmine katkıda bulunan en önemli âlim ise Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed Me'âfirî Talemenkî'dir.

SONUÇ

Endülüs'te çocuğun akledebileceği çağa geldiğinde ilk öğreneceği şey Kur'ân-ı Kerîm'in okunması işidir. Bu kendisi için ilk aşamadır. İkinci basamakta ise çocuk mescit ya da medreselerdeki halkalara dahil olur. Buralarda edinebileceği ilimlerden biri de kıraattir. Bazen çocukların Kur'ân'ı hıfzları sonrasında doğrudan kıraat ilmine dair eğitim aldığı da vakidir.

Zamanla kıraat ilminde yetkinleşen kimselere mukrî denilmiş ve bu kimseler, camilerde imamlık görevinde bulunabilmiştir. İmamlık vazifesiyle birlikte buralarda Kur'ân ve kıraat eğitimi veren kimselerse hem alanda hem de dinî ilimlerde gayet donanımlıdır. Kıraat üstadlarının imamlığın yanı sıra şura üyeliği, şurta teşkilatı ve kadılık gibi devletin diğer kademelerinde istihdam edildiği de olmuştur. Bu kimseler vazifeden alınmalarını gerektirecek herhangi bir işte bulunmadıkları sürece görevlerine devam etmişler ve genelde görevde terfi ettirilmişlerdir.

Endülüs'te kıraat arz ve telkin yoluyla öğretilirken burada yaygın olarak okutulan kıraat ise Nâfî kıraatidir. Nâfî kıraatinin yaygın olmasında Endülüs'e kıraat ilmini ilk getiren Ğazî b. Kays'ın ve Mâlikî mezhebinin kurucusu Mâlik b. Enes'in İmâm Nâfî'nin talebelerinden olması ile Endülüs'te Mâlikî mezhebinin yaygın olmasının rolü büyüktür.

Endülüs'te ilk zamanlar kıraat hususunda çok fazla bir gelişme yoktur. Çünkü Endülüs'ün kıraate dair temeli daha ziyade Mısır'a dayanır ve buradaki birikimler de Şia'nın bir kolu olan İsmaililer'in olumsuz bakış açısı sebebiyle sınırlı kalmıştır. Endülüs'ün dikkate değer biçimde kıraatte ön plana çıkması İbn Mücahid sonrasındadır. Bu durumun oluşmasındaki ana etken ise Moğol saldırıları sonucunda Doğu'daki birikimin yok olmasıdır.

Kıraate ilmine dair yapılan ilmî yolculukların bahsi geçen bölgede oluşan birikim açısından rolü büyüktür. Zira Endülüs'teki birikim Endülüs'ten Doğu'ya giden talebeler ya da tersine Doğu'dan Endülüs'e gelen âlimler vasıtasıyla oluşmuştur. Zamanla Endülüs'ün kendi içindeki beldeler arası ilmî seyahatlerle bu birikim daha da gelişmiş

---

[105] İbn Beşküvâl, *es-Sıla*, c. 3, s. 826. Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh, Kurtuba'da doğmuş ve fakat Dâniye ve Belensiye'de yaşamıştır. Ebû Amr ed-Dânî'nin en önde gelen öğrencisidir ve hocasının eserlerinin rivayet etmiştir. Kendisi de çok sayıda kıraat talebesi yetiştiren Süleyman b. Necâh'ın yirmi altı adet eseri vardır. Bu teliflerden bazıları Mushaf imlasına dairdir. Abdurrahman Çetin, "Süleyman b. Necâh", *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 119.

[106] İspanya'nın güneydoğusundaki Mürsiye (Murcia), beş asır kadar İslâm hâkimiyetinde kalmıştır. Bu dönemde iktisadî hayatın yanı sıra ilmî manada da Endülüs'teki merkezlerden biri olmuştur. Mehmet Özdemir, "Mürsiye", *DİA*, İstanbul 2006, c. 22, s. 56-58.

[107] Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 144-145.

[108] İspanya'nın kuzeydoğusunda, Zaragoza idarî bölümüyle Aragon özerk bölgesinin merkezinde bulunan Saragusta, İslâm hakimiyetinde kaldığı sürece Endülüs'ün en önemli yerleşim şehirlerinden kabul edilmiştir. Câsi el-Ubûdî, "Sarakusta", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 113-115.

ve bunun sonucunda Endülüs; kıraat alanında önemli âlimleri ve eserleri aracılığıyla İslâm dünyasına damga vurmuştur. Bu meyanda bölgede şekillenen yedi kıraat beş asır boyunca kıraat müfredatını oluşturmuştur. Endülüs'teki kıraat birikimi konusunda zikredilmesi gereken hususlardan biri de Mushaf imlasına dair Endülüs'te oluşan birikimdir. Bahsi geçen ilimle alakalı bölgede geniş bir edebiyat oluşmuş; Dânî'nin *Muknî*'si gibi bölgede konuyla ilgili yazılan birçok kitap alanda temel kaynaklar arasında kabul edilmiştir.

Endülüs'teki kıraate dair oluşan birikimde Endülüslülerin bu ilme verdiği değerin rolü büyüktür. Yörede kıraat ilmine fıkıh için yol gösterici gözüyle bakılması, üzerinde ittifak edilen kıraat vecihlerinin korunması işinin kutsal bir görev şeklinde telakki edilmesi, Endülüs emirlerinin kıraat âlimlerine özel ilgisi ve desteği vs. hususlar Endülüslülerin bu ilme verdiği değere etkide bulunmuştur. Kıraat ilmine verilen değerin büyüklüğünden olsa gerek yöredeki meşhur âlimlerin birçoğu kıraatle bir şekilde meşgul olmuş ve bu ilimle iştigal eden âlimler için özel vakıflar kurulmuştur. Yine bölgedeki camilerde imamlık yapacak kişilerin iyi bir kıraat eğitimi alması istenmesi ve bu durum ulu camilerin imamlığı için daha fazla önemsenmesi bu ilme verilen değerin göstergelerindendir.

Endülüs'teki başlıca kıraat ilim merkezlerine gelince bunlar Kurtuba, İşbiliye, Gırnata, Dâniye, Mürsiye ve Sarakusta'dır. Bu şehirlerden Kurtuba'da Mekkî b. Ebî Talib, İşbiliye'de Saîd b. Yahyâ, Gırnata'da Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş, Dâniye'de Ebû Amr ed-Dânî ve Süleyman b. Necâh, Mürsiye'de Ali b. es-Sadefî ile Sarakusta'da Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed Me'âfirî Talemenkî, kıraat ilminde ön planda olan isimlerdir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Cumhur Ersin, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, Doktora Tezi, İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

Adıgüzel, Cumhur Ersin, "Endülüs'te Bir İlim ve Kültür Şehrinin Doğuşu: Gırnata Örneği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2019, sayı: 42, s. 29-60.

Adıgüzel, Cumhur Ersin, *İşbiliyye'nin Endülüs'ün Siyasî ve Kültürel Tarihindeki Yeri ve Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'l-Bâziş, Ebû Ca'fer", *DİA*, İstanbul 1999, c. 20, s. 527-528.

Altıkulaç, Tayyar, "Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr", *DİA*, Ankara 2003, c. 28, 60.

Altıkulaç, Tayyar, "Mekkî b. Ebû Tâlib", *DİA*, Ankara 2003, c. 28, s. 575-576.

Akaslan, Yaşar, "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2019, sayı: 19, s. 107-139.

Akkoyun, Cihad, *İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân'ındaki Metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.

A'rab, Said Ahmed, *el-Kurrâ ve'l-kırâa bi'l-Mağrib*, Dârul Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1990.

Atik, M. Kemal, "Câmiu''l-beyân fi'l-kırââti's-seb'", *DİA*, İstanbul 1993, c. 7, s. 104-105.

Atik, M. Kemal, "Endülüs ve Kur'ân İlimlerindeki Yeri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, c. 2, s. 265-288.

Baş, Erdoğan, "Meâfirî", *DİA*, Ankara 2003, c. 28, 200-201.

Bayraktutan, Osman, "Kıraat İlminin Dünü Bugünü ve Yarını/Kıraatların Sınıflandırılması Bağlamında", *Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı*, Iğdır 2017, s. 117-138.

Bayraktutan, Osman, *Kıraatlerde Âhâd Kavramı/Kavramın Otantik Anlamının Tespitine Dair*, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2019.

Bayraktutan, Osman, *Kıraatlerde Tevâtür Olgusu*, Gece Akademi Yayınları, Ankara 2018.

Câsim, Leys Suûd, "İbn Abdülber en-Nemerî", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 269-272.

Çelebi, Ahmed, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, Damla Yay., İstanbul ts.

Çetin, Abdurrahman, "Ebû Amr ed-Dânî ve Eserleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, c. 3, s. 31-40.

Çetin, Abdurrahman, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*, Ensar Yay., İstanbul 2015.

Çetin, Abdurrahman, "Süleyman b. Necâh", *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 119.

Çetin, Abdurrahman, "et-Teysîr", *DİA*, İstanbul 2012, c. 41, s. 57.

Çetin, Mustafa, "İbn Sa'dûn el-Kurtubî", *DİA*, İstanbul 1999, c. 20, s. 299.

Dağ, Mehmet- Öymen, Hıfzırrahman R., *İslâm Eğitim Tarihi*, MEB Yay., Ankara 1974.

Dânî, Ebû Amr, *Câmiu'l-Beyân*, Câmiatü'ş-Şârika, İmârât 2007, c. 1.

Dânî, Ebû Amr, *et-Teysîr fi'l-kırââti's-seb'a*, nşr. Otto Pretzl, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.

Ekin, Yunus, "Endülüs Tefsir Geleneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, c. 3, s. 247-266.

Ergüven, Şahabettin, "X. ve XI. Yüzyıllarda Endülüs'ün İlmî ve Edebî Panaromasına Genel Bir Bakış", *İSTEM*, 2010, sayı: 15, s. 19-27.

Fırat, Yavuz, "Kıraat ve Tarikler", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı: 13, s. 37-55.

Görgün, Halil İbrahim, *Endülüs Tefsir Mukaddimeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu 2017.

Hüzelî, Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Alî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, tahk. Cemâl Seyyid Rifâî, Müessesetü'r-Risâle, Kahire 2007.

Irvıng, Thomas B., "Kurtuba", *DİA*, Ankara, 2002, c. 26, s. 451-453.

Işık, Emin, "Ali el-Antâkî", *DİA*, İstanbul 1991, c. 3, s. 227.

İbn Beşküval, *es-Sıla*, tahk. İbrahim el-Ebyârî, Dârul Kitâbi'l-Mısrî, Kahire 1989, c. 1-2-3.

İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadirî Ugan, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, c. 2.

İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*, nşr. Şevki Dayf, Dâru'l-Meârîf, Kahire 1980.

İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, Mektebetü İbn Teymiyye, h. 1351, c. 2.

İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn*, nşr. Ali b. Muhammed Umrân, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekke 1419.

İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, tahk. Ali Muhammed ed-Dabbâ, el-Matbaatüt Ticâriyyeti'l-Kübrâ, ts., c. 1.

İbnü'l-Ebbâr, *Tekmile*, Daru'l-Ğarb, Tunus 2011, c. 3.

İdriz Osman, *İbn Cüzey'in et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl'inde Kıraat*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

İlhan, İhsan, *Kurtubî Tefsîrinde Kıraat Olgusu*, Doktora Tezi, Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009.

İşbilî, Muhammed b. Hayr, *Fehrese*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1997.

Kadı İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, Matabaat-ü Fedâle, Mağrib ts., c. 8.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, "İbn Galbûn, Ebü't-Tayyib", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 500-501.

Karaoğlan, Arslan, "Endülüs Tefsir Mirasına Panaromik Bir Bakış", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, sayı: 5, s. 5-35.

Kazancı, Asiye Şenat, "Endülüslü Kıraat Âlimi Dânî ve Teysîri", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2010, sayı: 10, s. 175-186.

Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlim*, nşr. Michael Jan de Goeje, Leiden: E. J. Brill, 1967.

Maşalı, Mehmet Emin, "İbn Haldun'un Gözüyle Mushaf İmlâsı", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, 2004, sayı: 22, s. 7-24.

Maşalı, Mehmet Emin, *Kıraat İlmi*, Otto Yayınları, Ankara 2016.

Maşalı, Mehmet Emin, "Sarakustî, İsmâil b. Halef", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 115.

Mertoğlu, M. Suat, "Üdfüvî, Muhammed b. Ali", *DİA*, İstanbul 2012, c. 42, s. 281-282.

Meşînî, Mustafa İbrahim, *Medresetü't-tefsîr fi'l-Endülüs*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit, "Ebû Ali el-Fârisî", *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 88-90.

Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *DİA*, İstanbul 1995, c. 11, s. 211-225.

Özdemir, Mehmet, "Gırnata", *DİA*, İstanbul 1996, c. 14, s. 51-57.

Özdemir, Mehmet, "Mücâhid el-Âmirî", *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, s. 441-442.

Özdemir, Mehmet, "Mürsiye", *DİA*, İstanbul 2006, c. 22, s. 56-58.

Öztoprak, Mustafa, "Hadis İlminin Endülüs'e Girişi", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, c. 2, s. 143-163.

Süveysî, Muhammed, "Ebû İmrân el-Fâsî", *DİA*, c. 10, s. 168.

Şâtıbî, Kâsım b. Firrûh, *Hırzü'l-emânî ve vechü't-tehânî*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd, Dâru Nûri'l-Mektebât, Cidde ts.

Şentürk, Mustafa, "Endülüs Tefsir Kültürü", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, sayı: 21, s. 53-72.

Ubûdî, Câsim, "İşbîliye", *DİA*, İstanbul 2001, c. 23, s. 428-429.

Ubûdî, Câsim, "Sarakusta", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 113-115.

Uludaş, İbrahim, *Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhît'inde Kıraat Olgusu*, Doktora Tezi, Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2014.

Ünal, Mehmet, "Kıraatlerin Tevâtürü Meselesi ve Şia'nın Buna Bakışı", *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2011, c. 3, s. 77-114.

Yavuz, Mehmet, "İbn Cinnî", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 397-400.

Yıldırım, Aydın, *Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2007.